

# DE POLITIEKE DYNAMIEK VAN WERELDWIJDE LANDHANDEL: HET DWARSVERBAND TUSSEN LAND EN ARBEID IN GHANA

ADWOA YEBOAH GYAPONG

## Samenvatting

De afgelopen tien jaar is er een enorme hoeveelheid literatuur verschenen over de gevolgen van de wereldwijde run op land. Het debat wordt grotendeels gevoerd vanuit theoretische en analytische invalshoeken waarin de landkwestie centraal staat, en arbeid onderbelicht blijft. Toch is de steun voor grootschalige landbouwinvesteringen in Afrika vooral gebaseerd op de daaruit voortvloeiende arbeidsvooruitzichten met het oog op de lokale economische ontwikkeling. Ondanks eerdere oproepen van enkele kritische wetenschappers om de aandacht te richten op arbeid in het debat over landroof, is arbeid over het algemeen echter onzichtbaar in zowel het reguliere beleid als in wetenschappelijk onderzoek.

Op basis van een voorbeeld van plattelandsgemeenschappen die getroffen zijn door de verkoop van oliepalmgrond op de oostelijke corridor van Ghana, waar migranten, kolonisten en deelpachters wonen, wordt in dit proefschrift het dwarsverband tussen landroof en arbeid in kaart gebracht. De centrale onderzoeksvraag is: *wat is de invloed van grootschalige commerciële landbouwgrondtransacties op arbeidsverbanden en welke implicaties heeft dit voor de plattelandspolitiek en arbeidsgovernance?* Het onderzoek is gesitueerd binnen een breed agrarisch politiek kader. De primaire data zijn verzameld tussen 2018 en 2020 met een mixed-methodbenadering en veldonderzoek in vier fasen, verspreid over in totaal zes maanden.

Uit het onderzoek blijkt dat processen van landroof rechtstreeks verband houden met de complexe dynamiek van onteigening. Machtige actoren binnen de elkaar overlappende gebieden van staat, stamhoofd, familie en landbouwinstellingen grijpen de plotselinge vermarkting van land aan om controle uit te oefenen over bepaalde groepen en deze mensen uit te sluiten van eigendomsrechten op land en andere materiële hulpbronnen die samengaan met grootschalige landaankoop. Het bestaande pachtverdelingsproces, dat ook een verkapt instrument voor de formalisering van grondbezit is geworden, heeft enorme implicaties voor de toegang tot land door de generaties heen voor mensen met directe en afgeleide rechten, gemeenschapsgebonden en gefragmenteerde grondbezitters, arbeidersklassen en andere sociale groepen. Over het algemeen hebben vrouwen, jongeren en deelpachters het zwaarst te lijden onder het verlies van land. Door een beter begrip van de rol van arbeid ontstaat meer inzicht in de complexiteit van de gevolgen van landroof. Dit brengt sociaal gedifferentieerde boerengemeenschappen beter in beeld en daarmee ook de verschillende opbrengsten van toegang tot land die een op onteigening gericht kader wellicht niet volledig kan omvatten.

Dit onderzoek draagt bij aan de groeiende, maar nog steeds geringe hoeveelheid kennis over de hedendaagse run op land, waarin de problemen van de arbeidsvooruitzichten en de genderverschillen in de plantagelandbouw onderstreept worden. Niet alleen zijn de kansen op werk

minimaal, maar ook de preciaire arbeidsomstandigheden die blijken uit tijdelijke contracten, lage inkomens, schuldenlast en ongezond en onveilig werk bevestigen dat de instandhouding en vermeerdering van kapitaal niet samengaat met de vermeende sociale bijdrage van de landhandel. De gendergerelateerde verschillen in inkomen versterken en vergroten ook de bestaande ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Tegelijkertijd blijven boeren en landarbeiders, die hun zelfvoorzieningscultuur in stand willen houden, belangrijke landbouwgewassen produceren ondanks de concurrerende vraag naar landbouwgrond en de arbeidsverdeling tussen de eigen bedrijven en de plantage. Er is geen duidelijk patroon te ontdekken in de arbeidsconcurrentie tussen de eigen boerenbedrijven en de plantage. Dit ligt deels aan de verschillen in beschikbaarheid van arbeidskrachten in het huishouden/gezin, toegang tot land, ligging van de boerenbedrijven, soorten gewassen die worden verbouwd, seizoensgebondenheid van de oliepalmoogst en het onregelmatige karakter van het werk op de plantage. Toch is de algemene indruk dat de opbrengst en de diversiteit van de eigen voedselproductie afneemt en dat het moeilijk is om het eigen boerenbedrijf in stand te houden, wat een grote impact heeft op vrouwen.

Daarnaast wordt plattelandspolitiek op twee brede fronten zichtbaar door de politieke reacties van boeren in de context van de hedendaagse landroof te plaatsen. Enerzijds is er een beweging tegen onteigening, en anderzijds een beweging tegen arbeidsuitbuiting en voor betere deelnamevoorwaarden. In een situatie van relatieve overvloed aan land, waarin landroof de bestaande zelfvoorzieningscultuur niet volledig verstoort, zijn de politieke reacties van de getroffen grondbezitters over het algemeen verborgen, ingehouden en reactief. De landarbeiders reageren met verzuim en houden zich niet aan de afspraken. Door hun eigen voedsel te blijven produceren, behouden ze hun basale voedselsoevereiniteit/-zekerheid. Tegelijkertijd domineert een bedrijfsmatig 'investeringsdiscours' een narratief van landroof, gelet op de kwetsbare levensomstandigheden van deze afgelegen gemeenschappen. De eisen zijn meer gericht op pacht en arbeid dan op het terugvorderen van land, en door individuele verschillen in de alledaagse politiek van landarbeiders verandert er niet noodzakelijkerwijs iets aan de structuur van de sociale verhoudingen die gepaard gaan met kapitalistische landbouw. De belangrijkste verbindende schakel in het dwarsverband tussen land en arbeid en landroof is het voedselvraagstuk. Dit is nauw verbonden met het wereldwijde narratief van voedselsoevereiniteit. In Ghana betekent dit een soort lokale zelfvoorziening van voedsel. Daarbij geven bijna alle getroffen groepen de voorkeur aan voedselzekerheid die vooral berust op hun eigen productie en voldoende beschikbaarheid van hun producten in plaats van op voedselaankopen. Dit bevestigt opnieuw het belang van toegang tot land voor boeren en landarbeiders, zelfs als landtransacties werkgelegenheid scheppen en inkomsten genereren. Niettemin is er op verschillende punten sprake van uiteenlopende en tegenstrijdige belangen op grond van sociale klasse, identiteit en generatieverschillen.

Tot slot blijkt uit het onderzoek dat de problemen van boerenbedrijven en agrarische loonarbeid op het platteland niet losstaan van elkaar. Landarbeiders stellen nog steeds specifieke kwesties aan de orde die helaas noch in reguliere regelingen ter bevordering van 'verantwoorde' investeringen in landbouwgrond worden aangepakt, noch door radicale anti-landroof activisten. Onder deze laatste groep valt de beweging voor voedselsoevereiniteit die campagne voert tegen de dreiging van onteigening van land. Enerzijds zijn er vanuit beleidsperspectief veel hiaten in de wetgeving op het gebied van governance van loonarbeid in de landbouw. In Ghana zijn er geen goede arbeidsinstanties ter bescherming van landarbeiders, en de weinige bestaande instanties handhaven de status quo of treden zelfs repressief op. Investeerders blijven daarom opereren in

een laissez-faire ondernemingsklimaat. Ze geven daarbij prioriteit aan hun economische levensvatbaarheid, wat vaak ten koste gaat van gemarginaliseerde groepen. Het is van essentieel belang dat er landbouwspecifieke wetgeving komt voor arbeidskwesties op zowel grote als kleine landbouwbedrijven. Voor een effectieve regelgeving moeten de rechten van werknemers in de landbouw worden gewaarborgd. Tegelijkertijd moeten de wettelijke bepalingen voor vakbondsvorming worden ondersteund door beleid en programma's die de competenties van deze moeilijk te organiseren tijdelijke arbeidskrachten vergroten.

Om grootschalige investeringen te kunnen rechtvaardigen, moet de 'waarom'-vraag vanuit het perspectief van landeigenaren en landarbeiders worden gesteld. Boeren hebben te maken met seizoensgebonden armoede, en uit wanhoop hebben ze weinig keus met betrekking tot de overdracht van land. Ook kunnen ze onvoldoende tegenstand bieden aan kapitalistische grootschalige boerenbedrijven. Er moet iets worden gedaan aan het discriminerende beleid in de landbouwsector, waardoor sommige kleinschalige boeren weinig te kiezen hebben. Een effectieve investerings- en arbeidsregelgeving moet ook een weerspiegeling vormen van de context waarbinnen deze investeringen naar verwachting plaatsvinden. Deze context wordt gekenmerkt door werkloosheid, te weinig werkgelegenheid, ongelijkheid tussen stad en platteland, de uitdagingen van kleinschalige landbouw, kwetsbare bestaansmogelijkheden en machtsverhoudingen. Om het potentieel van voedselsoevereiniteit als tegenhanger van het neoliberalisme en als een mogelijk democratisch alternatief voor werkende mensen met gedifferentieerde en soms tegenstrijdige sociaaleconomische belangen te kunnen realiseren, is het aan de andere kant noodzakelijk om de verschillende problemen van de mensen die op het platteland in de landbouw werken op de agenda te zetten en beter aan te pakken dan nu het geval is.